

GENEZA INTERTEKSTUALNOSTI, POSTSTRUKTURALIZEM IN SLOVENSKA TEORETSKA »NEOAVANTGARDA«

Marko Juvan

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

Razprava razgrinja poglavitne kontekste, v katerih je J. Kristeva v l. 1966–74 medbesedilno in meddisciplinarno razvila pojem intertekstualnost: družbenokritično semiotiko, dekonstrukcijo znaka in strukture, post-modernistično citatnost, Bahtinovo dialoškost in metalingvistiko ter Saussurove anagrame. Intertekstualnost je izvirno funkcionirala kot simptom institucionalne krize humanistike ter znak prehodov in prelomov med strukturalizmom in poststrukturalizmom, pa tudi med moderno in postmoderno. Prek konteksta zgodnjega poststrukturalizma je od »revolucionarnega« l. 1968 do sredine 70. let vplivala tudi na slovensko neo-avantgardno umetnost (ludizem) in semiotično teorijo mlajšega rodu, zlasti na S. Žižka.

The genesis of intertextuality, post-structuralism and the Slovene »neo avant-garde« theory. *The treatise examines the main contexts in which, from 1966 to 1974, Kristeva employed intertextual and interdisciplinary aspects to develop the notion of intertextuality: socio-critical semiotics, the deconstruction of the sign and structure, post-modernist aesthetics of citations, Bakhtinian dialogism and »metalinguistics« and Saussure's anagrams. Intertextuality originally functioned as a symptom of an institutional crisis in the humanities and was a sign of the transitions and divisions between structuralism and post-structuralism, and also between the modern and post-modern periods. Through the context of early post-structuralism, from the »revolutionary« year of 1968 to the mid 'Seventies, intertextuality also influenced Slovene neo avant-garde art (Ludism) and the semiotic theory of the younger generation, particularly that of S. Žižek..*

I

Pojem intertekstualnost se je sredi 60. let 20. st. oblikoval v stiku med evropskim Vzhodom in Zahodom, v meddisciplinarni interakciji literarne

vede, semiotike, lingvistike, psihoanalize in filozofije*. Transgresivna geneza je zaznamovala tudi njegov pomenski obseg in izpeljave. Marc Angenot (1983: 121–135) je sodobno intelektualno vrenje okrog tega »pojmovnega agregata« označil za pojmovno-razpravljalno polje, v katerem se za razloček od koherentnih teorij soočajo neskladne prilastitve in uporabe terminov, raznorodne metodologije in discipline. V tem so nekateri videli terminološko anarhijo, modni znak pripadnosti sodobnim teoretskim tokovom, intertekstualnosti pa odrekli resnično spoznavno vrednost; drugi pa so novi koncepciji pripisovali prelomen značaj, povezan z glavnimi duhovnimi, znanstvenimi in umetnostno-estetskimi premiki v 20. stoletju – z modernimi in postmodernimi idejami mnogoterosti in relacijskosti, ki so kritično spodkopale tradicionalna pojmovanja resnice, resničnosti, subjekta, avtorja, strukture, znaka, besedila in literature.

Izvor in pomen izraza. Kako se je med raznorodnimi opredelitvami sploh še mogoče dokopati do skupne spoznavne vsebine pojma? Z etimologijo izraza 'intertekstualnost' sicer ne moremo ustrezno razložiti, saj ga izvorno določajo teoretični spisi Julije Kristeve iz let 1966–74 (Mai 1991: 32). Toda pomeni njegovih sestavin vendarle lahko rabijo za naravnojezikovni prototip, na podlagi katerega se je izraz mogel podati na svoje medbesedilne selitve iz teorije v teorijo. Samostalniška zloženka 'intertextualité' je novotvorba. Nastala je po analogiji s termini, ki s predpono *inter-* označujejo prepletenost, povezanost, tudi soodvisnost dveh sestavin razmerja. Neposredno izhodišče za intertekstualnost je bil Kristevi pojem intersubjektivnost, po Marcu Angenotu (1983: 124) pa še izraz »interakcija«, ki sta ga v različnih zvezah (mdr. govorna interakcija, interakcija kontekstov) uporabljala Mihail Bahtin in njegov krog. V izrazu Kristeve je teoretsko izkoriščen tudi konotativni potencial korena: besedi 'textus' in 'textum' namreč zbujata asociacije na tkivo, tkanje, spletnje in pletenje. Beseda 'intertekstualnost' ('medbesedilnost') bi torej po svoji imanentni jezikovni logiki pomenila 'razmerje med teksti', 'preplet tekstov', 'vpletenost enega teksta v drugem', 'vzajemno povezanost in odvisnost najmanj dveh besedil, postavljenih v razmerje', 'lastnost teksta, da vzpostavlja razmerje z drugim(i) tekstom(-i) oziroma da se vanj vpleta drug tekst ali več drugih tekstov', 'vzajemnost oziroma interakcijo med teksti', napeljuje pa tudi na teoretični pojmovni sklop, ki modelira pojave z izhodišč omenjenih pomenskih razsežnosti.

Medbesedilni pojavi. Ker besedne novotvorbe navadno poimenujejo nove reči ali artikulirajo nove modele resničnosti, pa tudi zato, ker je bil omenjeni izraz v znanstvenem diskurzu sprva rabljen ne le opisno, ampak tudi kot programsko geslo (konotiral je menjavo znanstvene paradigme), se vsiljuje vprašanje, ali je predmetnost, na katero se omenjena beseda nanaša, prav tako nekaj novega. V evropski kulturi se je od njenih za-

* Besedilo temelji na posameznih delih študije *Intertekstualnost*, ki izide kot 45. zvezek Literarnega leksikona – izdaja ga Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU – pri DZS.

četrok do vpeljave pojma intertekstualnost nabrala nepregledna množica medbesedilnih pojavov. Nekaterih izmed njih so se zavedali, jih poimenovali in opisovali že stoletja pred uvedbo neologizma Kristeve, npr. sentenco, topos, citat, aluzijo, parafrazo, parodijo in travestijo. To so bili ustaljeni postopki, figure, celo žanri, ki so tako ustvarjalcem kot tudi njihovem občinstvu pomagali vzpostavljati prikrita ali očitne vezi med novim besedilom in zakladnico izročila, splošnih mnenj, uglednih ali priljubljenih spisov, zvrstnih ter stilnih paradigem. Te medbesedilne oblike in zvrsti so funkcionirale zvečine kot izraz namerne, občinstvu razvidne interakcije med besedili. Očitno je torej, da so pojavi, na katere naj bi merila beseda 'intertekstualnost', veliko starejši od nje (prim. Pfister 1985: 1). Dodati je treba, da so se medbesedilnosti kot ustvarjalnega bremena ali bogastva že od nekdaj zavedali pisatelji, poetologi, kritiki, teoretiki in esteti; poleg tega so bile od antike do sredine 20. st. v obtoku koncepcije, ki se po svoji celostnosti zdijo predhodnice intertekstualnosti; sem sodijo npr. imitacija, emulacija, tradicija ali vpliv.

Ravnine in stopnje koncepcije intertekstualnosti. Po povedanem se odpira vprašanje, ali je pojem intertekstualnost sploh smiselni ali pa zgolj prekršuje že znano. Nekateri menijo, da po nepotrebnem zamegljuje tisto, kar mnogo bolje pojasnjujejo stari termini, kakršni so centon, parodija, kontrafaktura in pastiš (Verweyen in Witting 1991), aluzija, imitacija ali vir (Goyet 1987). Takšnim polemikam pa botruje omejeno in instrumentalno razumevanje pojma. Že utemeljitelja ideje intertekstualnosti, Julia Kristeva in Roland Barthes, sta novo konceptualno polje skušala zavarovati pred redukcijo na tradicionalna literarnozgodovinska vprašanja virov in vplivov. Tudi v pomembnejših študijah iz 90. let so pozivali k obuditvi spomina na resnično prelomne razsežnosti intertekstualnosti (prim. Schahadat 1995: 366). Ta izraz je na začetku svoje poti namreč imel teoretski in družbenokritični naboj, ki je presegal literarnovedno deskripcijo posameznih medbesedilnih figur in zvrsti. Judith Still in Michael Worton (1990: 16–17) sta poudarila, da je Kristeva s pojmom intertekstualnost vpeljala transformativno, družbenozgodovinsko usmerjeno teorijo o relacijskem vpisu subjekta v jezik in jezika v subjekt. John Frow (1990: 45–55) je v intertekstualnosti razbral postmetafizično, antiesencialistično, dekonstrukcijsko in obenem historično-materialistično ontologijo. Susan Stanford Friedman (1991: 146–180) je poudarila, da se prvotna teorija intertekstualnosti, za razloček od meščansko individualističnega ozadja vpliva, vključuje v širši protihumanistični projekt, značilen za poststrukturalizem. Podobno je trdil Hans-Peter Mai (1991: 30–59). Genezo te koncepcije je vpel v družbeni in teoretski kontekst 60. in 70. let, zaznamovan s stisko humanistike in literature. Pojem intertekstualnost je imel tedaj izrazito politično in polemično ost, uperjeno zoper tradicionalno (»meščansko«) razumevanje leposlovja.

Že ta opozorila narekujejo, da je treba pojem intertekstualnost raziskati globlje, v njegovi teoretski, morda tudi epohalni prelomnosti. Po drugi strani pa obsežna »predzgodovina« medbesedilnih pojavov in refleksije o njih vodi k domnevi, da ideja o intertekstualnosti ni odveč, ampak da se

je ravno z njo pojavila možnost, da se v nov okvir koherentno poveže kategorije, ki so prej živele obrobno in razpršeno. S tem se v drugačni luči pokažejo še zgradba in pomen literarnega besedila, razmerja avtor – bralec in tekst – resničnost, ne nazadnje tudi literarni procesi.

Rešitev iz precepa med intertekstualnostjo kot sprejeto ali prelomno idejo se kaže v tem, da pojem razslojimo na pomenske ravni, in sicer na občo, pretežno ontološko in posebno, literarnovedno opisno (prim. Lachmann 1982: 8–10; 1984: 133–134). Občo intertekstualnost lahko razumemo kot lastnost vseh besedil, tudi neliterarnih: vsak tekst nastane, obstaja in je razumljen le prek vezi z drugimi izjavami, tipi diskurzov, literarnimi konvencijami ali stereotipi. Posebna intertekstualnost ali citatnost pa je primerna oznaka za opazno pomensko, slogovno oziroma žanrsko odliko nekaterih literarnih del ali zvrsti; je tisto zgodovinsko spremenljivo področje obče intertekstualnosti, ki se je v določeni kulturi, okolju ali obdobju konvencionaliziralo ter utrdilo pričakovane načine in predloge citiranja (prim. Głowiński 1986: 92–100). Tovrstnih cepitev pojma so se literarni teoretiki lotili nekaj let po vpeljavi izraza intertekstualnost. Laurent Jenny (1976: 257–258) je ločil med implicitno in eksplicitno intertekstualnostjo. Prva – besedilno uresničevanje ali preoblikovanje žanrskih vzorcev in drugih kodov – mu je pomenila nujno lastnost vseh literarnih del, pogoj za njihovo pisanje in razumljivost, druga pa razvidno posebnost besedne umetnine, takšno, na katero opozarja bralec ona sama, kot npr. pri citatu ali montaži.¹ Manfred Pfister (1985: 11–24), H. Markiewicz (1988: 250–251), Heinrich F. Plett (1991: 3), Susanne Holthuis (1993: 15–16), Schamma Schahadat (1995: 366), Matias Martinez (1996) in drugi so v distinkciji eksplicitno/implicitno prepoznali tudi metodološke razlike, in sicer med prvotnim – poststrukturalističnim, dekonstrukcijskim – razumevanjem intertekstualnosti kot univerzalnega pojava in poznejšimi revizijami v okvirih »akadske« literarne vede, ki so s tradicionalnejših metodoloških stališč – od strukturalističnih do hermenevtičnih – v novi koncepciji videle odliko nekaterih literarnih del in zvrsti. Jennyjeva in poznejša razlikovanja intertekstualnosti pa nikakor niso nevtralna. Že sama na sebi so zainteresirane operacije, ki so izvorno idejo omejevale in potiskale na rob diskurza literarne vede, z namenom, da bi dale prednost zoženi, vendar za stroko dozdevno uporabnejši razlagi pojma.

II

Konteksti nastanka koncepcije intertekstualnosti. Ideje o medbesedilnosti, ki so se v obliki terminov 'imitacija', 'emulacija', 'tradicija' ali 'vpliv', pojavljale pred »izumom« samega termina ali vzporedno z njim, napeljujejo k domnevi, da se zgodovina razmišljanja o razmerjih med besedili ni začela šele s Kristevo in da se ta v resnici ni navezovala samo na vire, na katere se je izrecno sklicevala. Teoretska besedila, v katerih se je vzpostavljala pojem intertekstualnost, so – kolikor teorija velja – tudi sama medbesedilna in zato verjetno vpeta v zgodovinsko širše omrežje, kot je

videti na prvi pogled. Zgodovina intertekstualnosti torej paradoksalno ima svoj izvor in ga obenem nima. Kristeva je sicer res iznajditeljica novega termina, njegova vsebina pa samo delno izvira iz njene misli: v kontekstu razvijajočega se poststrukturalističnega razpravljanja jo je oblikovala z izrecno medbesedilno prilastitvijo Bahtina in Saussura in z implicitnimi vezmi s pojmovnimi sestavinami, katerih genealogija še ni jasna.

Ne glede na sorodnosti pojma intertekstualnost z drugimi, starejšimi zamislili je Kristevo spodbudil nov znanstvenozgodovinski, literarno-estetski in sociološki kontekst, značilen za francoske neoavantgardistične intelektualne kroge od sredine 60. do sredine 70. let 20. st. Pojem intertekstualnost se je kot terminološki znak preloma po besedah Thaïs Morgan (1989: 240) porodil v obdobju »na meji med moderno in postmoderno vednostjo«, in sicer iz medsebojnega oplajanja več miselnih tokov, od ruskega formalizma do dekonstrukcije in psihoanalize. Družbeni kontekst zanj so ustvarila uporniška umetniška in teoretska gibanja, ki so se v drugi polovici 60. let odzivala na krizo humanističnih strok in tradicionalnih akademskih institucij, zavračala ideološke predpostavke uveljavljene literarne vede in skušala utopično, z radikalno spremenjenim razumevanjem teksta, spreminjati ureditev degaullovske Francije. Z vidika imanentnega znanstvenega razvoja je koncepcija Kristeve vzniknila iz prehodov in prelomov med strukturalizmom in poststrukturalizmom. Strukturalizma načelno ni zanimalo niti posamezno literarno delo niti njegov smisel, ampak kodi, ki pomene omogočajo. Poststrukturalizem je s takšno logiko nadaljeval, a tako, da je strukturalistične teoreme kritično razgradil na podlagi njihovih lastnih implikacij (npr. Saussurovega pogleda na jezik kot nesubstancialno strukturo razlik): poststrukturalisti so iz dualističnega modela znaka in iz statične opozicije med kodom in tekstom izpeljali koncepcijo eluzivnega procesa pomenjanja, odvisnega od spremenljivih, igri podobnih relacij med označevalci in od pojavitev znaka v različnih kontekstih. Pojma kod in kontekst, ki sta za strukturaliste in historiste imela avtoriteto določnic pomena, so razvezali v odprti intertekst. Po Ann Jefferson (1986: 109–118) so poststrukturalisti strukturo nadomestili s strukturacijo, tj. z odprto, produktivno in decentrirano verigo označevanja, sistematično strukturalno analizo pa z dekonstrukcijo. Pojem 'jaz' so dekonstruirali in (inter)tekstualizirali; subjekta izjave in branja so opisali kot učinka diskurza (prim. Leitch 1983: 111–114).

V širši perspektivi je šlo torej za tok dehumanizacije v moderni, semiotično zasnovani humanistiki; nastavke za sodobno »intelektualno krizo« pri Saussuru je prignal do skrajnosti (prim. Leitch 1983: 7; Culler 1981: 20–41). Subjekt in pomen sta postala 'decentrirana', procesualna in relacionalna, reducirana sta bila na označevalsko produkcijo. Ob avtonomijo sta bila tudi literatura in literarno delo; utopila sta se v omrežju pisav in diskurzov. Za Michela Butorja je bilo l. 1969 npr. literarno delo samo še »nekakšen voz v tkanini kulture« (nav. po Pfister 1985: 9). Po besedah Edwarda Saida (1975: 286–287) je poststrukturalizem človeka, izhodišče humanističnega izročila, speljal na »konstituirani subjekt, na govoreči zaimek v večnem, neprestanem vrvenju diskurza«. Takšno razpravljanje je naplavilo na površje koncepcijo obče intertekstualnosti.

Leitch je njeno genezo in vsebino povzel v nekaj tezah, danes že kar ob-
čih mestih: dekonstrukcija semiotični znak prevede v drseči označevalec,
katerega referenca se v igri z drugimi označevalci neprestano izmika;
vsak tekst je zato intertekst, saj ni avtonomen, enoten objekt, ampak
množica razmerij s teksti, vpisanimi v njegovo genealogijo; tekst je niz
diferencialnih sledi, ki se nanašajo na druge sledi; meja med znotraj- in
zunajtekstualnim je zato zabrisana; sleherna »zunajjezikovna« referenca
se (inter)tekstualizira, to velja za eksistenco, bit, zavest, subjekt, identi-
teto, družbo, zgodovino, ekonomijo in resnico (1983: 57–59, 122).

Na rast in uspeh koncepcije intertekstualnosti v literarni vedi je poleg
teoretskega konteksta spodbudno delovala tudi umetnost postmoderni-
zma. Citatnost je namreč od konca 60. let v Ameriki in Evropi veljala za
enega od razpoznavnih znakov te smeri. Čeprav je bilo poststrukturali-
stično pojmovanje teksta kot interteksta izdelano predvsem ob moderni-
stih in njihovih predhodnikih, je že konec 60. let postalo – zlasti v Barthe-
sovi verziji – teoretično zaledje postmodernistične metafikcije (prim.
Debeljak 1989: 101–105). Ameriški in drugi postmodernisti so francoski
ideji intertekstualnosti dali esteticistične, nepolitične konotacije in jo
omejili na promocijsko oznako za sodobno literarno smer (prim. Pfister
1991; Breining 1990: 85–86). Pavličić (1989) meni, da je modernizem še
verjel v moč svoje lastne inovativnosti, postmodernizem pa je inter-
tekstualnost sprejel kot usodo in se od psihične in družbene resničnosti
obrnil v umetnost; po njegovem naj bi modernisti raje razvidno citirali –
parafrazirali, travestirali, parodirali ipd. – mitična in klasična besedila,
postmodernisti pa naj bi se navezovali bolj samorefleksivno, zabrisano,
dvoumno, in to na teže določljive žanrske in stilne predloge, povrhu pa
naj bi se nagibali k psevdocitatom in mistifikacijam. Tudi po Pfistru
(1991: 214–221) so bile predloge modernistične citatnosti zvečine norma-
tivne, kanonizirane, postmodernisti pa so, nasprotno, pisali že iz dekon-
strukcije vrednostnih hierarhij, tudi modernističnih. Zato so jih k citiranju
pritegnili ravno miti in klišeji popularne kulture; brez vrednostnih zadr-
žkov so jih eklektično, po Lyotardovem načelu »Anything goes«, mešali s
sklicevanji na klasiko. Pri tem jim v primerjavi z modernisti ni šlo toliko
za kritično uzaveščanje diskurzov kolikor za zbujanje užitka in ugodja,
značilnega za potrošništvo in zabavno industrijo.

Zgodovina eksplicitnih raziskav intertekstualnosti se je potemtakem
začela konec 60. let, znotraj dveh postmodernih govoric, poststruktura-
lizma v teoriji in postmodernizma v umetnosti. V obeh je intertekstual-
nost funkcionirala ambivalentno, kot nadaljevanje modernega projekta in
prelamljanje z njim. Nihala je med modernim utopizmom in progre-
sizmom na eni strani in postmodernim resentmentom, konzervativizmom
in indiferentnostjo na drugi strani: v njej so videli dinamično, osvobaja-
joče, nevezano sredstvo transgresije, a tudi znak konca zgodovine, obso-
jenost na ponavljanje in zaprtost v jetnišnico jezika.

A) Prevratniška teorija teksta. Rojstvo pojma intertekstualnost je po
tezah Roberta Weimanna (1985: 278–284) prav simptom krize, v kateri
so postale vprašljive podedovane kulturne vloge humanistike, zlasti
literarne vede in njenega avtonomističnega razumevanja literature. V

očitni opoziciji s tem izročilom, ki so ga gojile pariške akademske ustanove, se je v 60. in 70. letih kot alternativa ponujala (post)strukturalistična semiotika različnih usmeritev. Ustvarjali so jo Roland Barthes, Jacques Derrida, skupina Tel Quel,² Julia Kristeva in drugi, njeno torišče pa so bile revije *Tel Quel* (ustanovljena 1960), *Critique*, *Communications* in *La Nouvelle Critique* ter izdaje založbe Seuil (npr. zbornik *Tel Quela Théorie d'ensemble*, 1968). Pri tem so se navezovali na avtorje, ki so jih sami kanonizirali in z njimi osvetljevali začetke modernističnega preloma s humanizmom in metafiziko: na de Sada, Marxa, Nietzscheja, Mallarméja, Rimbauda, Lautréamonta, Freuda, Joycea, Kafko, Heideggerja, Artauda ali Batailla. Svojo teoretsko posebnost so včasih deklarirali z neologističnimi poimenovanji, telquelovci in Barthes npr. s »Teorijo« in »teorijo tekstualnega pisanja«, Derrida z »gramatologijo«, Kristeva pa s »semanalizom«.

Semiotika je v teh krogih dobivala vlogo humanistične metaznanosti, namenjene tako kritiki ideologije meščanskih kapitalističnih družb kakor tudi dosledni samorefleksiji. Na to, da je niso imeli le za nevtralno opisno stroko, so vplivali tokovi anarhizma in marksizma (od trockizma do maoizma in althusserjevstva), ki so še dobili krila sredi družbenega vrenja ob študentski revolти l. 1968. Prevratniška gibanja so univerzo postavljala v središče dogajanja, s tem pa so dajala levemu akademskemu diskurzu močan aktivistični naboj. Še iz Kristevine *La révolution du langage poétique* (1974) je razvidno, da je zgodnja poststrukturalistična semiotika hotela delovati kot transformativna družbena praksa, revolucionarna in podtalna dejavnost, ki naj bi temeljito spremenila položaj subjekta v danih družbenih okvirih. Stališča Kristeve se ujemajo s programskimi spisi Tel Quela iz 60. let. Takšna drža je bila še očitno zavezana progresističnemu, sekularizacijskemu in osvoboditvenemu izročilu modernosti. Šlo je pač za poskus spodkopavanja hierarhij in socialnih mej, ki naj bi jih regulirali jezik in drugi družbeno-kulturni kodi; vse to je osmišljala tudi težnja po emancipaciji želje, sanj, iracionalnosti in telesa.

Semiotika Kristeve, Barthesa, Foucaulta, Sollersa in drugih je v 60. in 70. letih za svoj predmet opredelila tekst. Pojma tekst in pisava sta postala – z besedami Hansa-Petra Maija (1991: 37) – »osnovno ideološko orožje, ki naj bi neposredno prispevalo k revolucionarni spremembi družbe«. Z njima so skušali sprevreči tiste attribute tradicionalnega pojmovanja literarnega dela, v katerih so videli reflekse meščanske, kapitalistične ideologije (prim. Pfister 1991: 207–213). V predstavi o besedni umetnini kot zaokroženem in dovršenem predmetu se je kritičnim semio- logom razkrival blagovni fetišizem, v tezi o njenem bogatem notranjem pomenu so odkrivali korelat akumulacije kapitala, v predpostavki, da je izvor umetnine avtor, njegova sporočevalna intenca pa merilo za pravilnost interpretacije, pa naj bi se po njihovem skrivali normativnost zasebne lastnine in gospostvo institucionalizirane interpretacije. Prevratnost teorije teksta je najbolj nazorno povzel Barthes v programskih esejih »La mort de l'auteur« (1968) in »De l'oeuvre au texte« (1971).

V »Smrti avtorja« se je s parafrazo gesla o smrti boga vpisal v nietzschejevsko izročilo destrukcije metafizičnih struktur. Avtorja je označil

kot pojav modernega individualizma, ki je v 19. st. postal poglavitni predmet pozitivistične literarne zgodovine, ene izmed nosilk meščanske ideologije. Kot nasprotje avtorja in literarnega dela je Barthes predlagal kategorije, ki jih je zajel iz živahnega dialoškega obtoka med Kristevo, Derridajem, Sollersom in drugimi sodelavci: »pisanje« (*écriture*), »pisarja« (*scripteur*), ki se »rodi hkrati s svojim tekstom« in, kot najpomembnejši pojem, tekst (Barthes 1995: 19–21). Tekst za Barthesa ni več nosilec vnaprej danega avtorjevega sporočila, ampak – s parafrazo Kristeve – »tkivo citatov, ki izhajajo iz tisoč različnih žarišč kulture« (Barthes 1995: 22). Tekst je torej interaktivna, heterogena, performativna in pomensko odprta struktura, v kateri se pisec in svet iz jezika šele konstituirata, in to s pomočjo bralca. Podobna stališča je Barthes razvijal tudi v drugem eseju (Barthes 1972: 75–79). Kot antitezo tradicionalnemu literarnemu delu – to naj bi bilo za meščanstvo potrošno blago – je obravnaval transgresivne tekste Georges Batailla. Po Barthesu Tekst (besedo piše z veliko začetnico) ni predmet, ampak označevalna proizvodnja, ki prestopa tako meje med knjigami kakor tudi tradicionalne poetološke klasifikacije in *doxo*, tj. javno mnenje. Literarno delo je po Derridajevem vzoru označil kot pomensko zaprto strukturo, zamejeno s končnim označencem, tekst pa mu je bil pomenska »eksplozija, raztrositev [*dissémination*]«. Barthes je kot odliko teksta izrecno poudaril intertekstualnost in njeno pomensko stereofonijo: v intertekstualnost je »ujet vsak tekst, ker je sam med-tekst [*intertexte*] drugega teksta«, branje pa je »docela pretkano s citati, referencami, odmevi, s preteklimi in sodobnimi kulturnimi govoricami«. Vzporedno s premikom k Tekstu je Barthes terjal tudi preureditev literarne vede v »Teorijo Teksta«. Ta naj bi si ne lastila več statusa edino zveličavnega metajezika, ampak bi morala postati tekstualna praksa, intertekstualno prilagojena svojemu raziskovalnemu predmetu, pisavi.

Iz Barthesovih esejev je razvidno, da je termin intertekstualnost na prehodu iz 60. v 70. leta funkcioniral kot znak za spremembo paradigme v literarni vedi (Holthuis 1993: 12). Z njegovo pomočjo so zgodnji poststrukturalisti formulirali prevratniški model teksta. Z zahtevo po ujemanju prakse in teorije teksta (pisave) so spodkopali tudi metafizično gospostvo metajezika nad raziskovalnim predmetom, na ta način pa z anarhoidnimi ostmi dregnili tako v institucionalizirani akademski diskurz kakor tudi v njegovo širše družbeno okolje.

B) Dekonstrukcija metafizičnih podlag znaka, komunikacije in strukture. Teorije teksta in intertekstualnosti niso motivirale samo razgrete družbene razmere. Vzporedno je bila vpeta tudi v teoretsko-filozofski kontekst poststrukturalizma. Poststrukturalizem je od Derridaja razvijal ideje iz starejših spisov, ki so z zasukom k jeziku problematizirali evropsko metafizično izročilo.³ Najbolj je teorijo teksta kot interteksta zaznamovala Derridajeva dekonstrukcija strukturalistične lingvistike in semiotike. Poststrukturalizem je na svojih začetkih razvijal in radikaliziral strukturalistični projekt, v isti sapi pa z njim prelamljal; v tem je njegov 'post-' analogen postmodernističnemu razmerju do modernizma.

Derrida je kritiko »logocentričnega« pojmovanja strukture in znaka zastavil že l. 1966, na simpoziju o strukturalizmu na univerzi Johns Hop-

kins v ZDA (»Structure, sign and play in the discourse of the human sciences«). V svojem odmevnem referatu je zavrnil sredotežno, metafizično, totalizacijsko razumevanje strukture. Kritiko je izrecno navezal na izročilo ontološkega decentriranja, tj. na Nietzscheja, Freuda in Heideggerja. V metafizično problematiko je pri njih vdrl jezik s svojo negativnostjo in speljevanjem bitnosti na artikuliranje razlik: vse je tako postalo konstrukcija diskurzov, »transcendentalni označenec« kot središče in temelj strukture pa naj bi se brez konca odlagal, in to po logiki breztemeljne, svobodne »igre označevanja« (*play of signification*), tj. odprte verige substitucij in transformacij. Po Derridaju (1967) strukture potemtakem ne organizira več neko pomensko središče oziroma zunanji temelj, poimenovan z izrazjem iz evropske metafizike (*arché, telos, eidos, ousia, aletheia*, transcendenca, zavest, Bog, Človek ipd.).

Dekonstrukcijo Saussura, Lévi-Straussa, Jakobsona in drugih strukturalistov je Derrida izpeljal v dveh knjigah iz l. 1967, torej sočasno s Kristevino vpeljavo intertekstualnosti: v *L'écriture et la différence* (v njej je priobčil tudi omenjeni ameriški esej) in *De la grammatologie*. Stališča, ki jih je v teh spisih zavzel do strukturalistične semiotike, je jedrnato razložil prav Kristevi, v revijalnem pogovoru junija 1968.⁴ Saussurov model znaka, sestavljen iz označevalca in označenca, po Derridaju korenini v metafizičnem dualizmu čutnega in inteligibilnega (prim. tudi Derrida 1998: 24–25). Nereflektirano metafiziko prezence izdaja predvsem Saussurova predstava, da je označeni pojem v mišljenju navzoč neposredno, neodvisno od jezika, kakor da bi bila zavest udeležena v »transcendentalnem označenem«. Podobno zanemarjanje pomenotvornega delovanja jezika kot pisave je Derrida odkril tudi v teoriji komunikacije, in sicer v njeni zmotni predstavi, da je sporočanje preprosta transmisija identičnega pomena od enega subjekta k drugemu. Z dekonstrukcijo strukturalistične semiotike je Derrida vpeljeval drugačno teorijo, imenovano »gramatologija«, znanost o pisavi. Z nazivom staromodne in obrobne filološke discipline (Derrida 1998: 15) je ponazoril svojo vodilno idejo: pisava ni zgolj tehnično sredstvo za prenos pomenov, temveč je – razumljena v širšem, prenesenem pomenu »arhi-pisave« – označevalna proizvodnja razlik, ki te enote v času šele konstituirajo (Leitch 1983: 24–26). Igra razlik v pisavi, in ne metafizični temelj, naj bi torej formirala tako pomene in pojme kakor tudi vsebine zavesti, zavest samo, subjekt in komunikacijo. Gramatologija, razlaga Derrida Kristevi, si je v nasprotju s semiotiko za izhodišče postavila drugo plat Saussurove lingvistike, tisto, ki metafizični dualizem znaka že sama spodbija: dogovornost (arbitrarnost) znaka in jezik kot čisto negativnost, strukturirano iz razlikovalnih potez. Derrida jo je izostril v koncepcijo »razlike« (*différance*, iz frc. 'différer' – 'razlikovati', 'odložiti'), ki jo je oprl na idejo semioze in medsebojnega osmišljanja znakov pri Charlesu S. Peirceu. V njej tvorjenje označujočih razlik, pri katerem se označeno vseskozi odlaga, dobi poleg strukturno-prostorskega vidika še izrazito časoven in procesualen značaj (prim. Derrida 1972: 17–18). V več spisih, tudi v pogovoru s Kristevo, je Derrida razliko družil s pojmi pisava, sled, napotilo in gram (*trace, renvois, gramme*). Z njimi je znak razcepil v odprte nize manjših pomeno-

tvornih enot; sled je denimo interpretiral kot množico vseh možnih relacij, ki vzpostavljajo znak (Leitch 1983: 28). Na ta način je ustvaril poglobitve teoretske podlage za poststrukturalistično koncepcijo obče intertekstualnosti. Kristevi je npr. povedal, da se vsak znakovni element »konstituirajo iz sledi drugih elementov verige ali sistema« in da tekst kot »tkivo [*tissu* ...] nastaja [*se produit*] samo v transformaciji nekega drugega teksta«; iz »tkiva razlik«, »mreže tekstualnih napotkov« vznika tudi smisel.

Derrida je iz Saussura, Peircea in Heideggerjeve destrukcije metafizike izdelal koncepcijo pomenotvornega gibanja razlik. Z njo je razveljavil tako strukturalistično predstavo o zaokroženi zgradbi besedila kakor tudi togo mejo med znotraj- in zunajtekstualnim: označevalci »v tekstu« so namreč vpeti v verigo interpretantov, v proces razlikovanja z znaki, ki so »zunaj teksta«, npr. v avtorjevem življenju, kulturi, zgodovini ali družbi. V tem pomenu za Derridaj ni zunaj teksta ničesar (»Il n'y a pas de hors-texte«; 1998: 196). Njegova dekonstrukcija meje med tekstem in zunanjim kontekstom ne pomeni zanikanja te ločnice v imenu idealistične ideje o knjigi sveta, ampak samo opozarja, da razlika kot niz označevalnih napotil mejo teksta prelaga, ker se »zunanost« vedno vpiše v tekst, npr. s presupozicijami in implikacijami (prim. Leitch 1983: 119–123).

Poleg obravnavanih idej v medbesedilnost napoteva še Derridajeva koncepcija iterabilnosti oziroma citatnosti znaka, s katero je – podobno kot Barthes – razgradil strukturalistični pojem kod. V *Marges de la philosophie* (1972) je to zamisel razvil pri polemiki s Searlovo teorijo govornih dejanj (Culler 1982: 110–128; Leitch 1983: 159–161; Still in Worton 1990: 24). Ponovljivost, citiranje istega znaka ali tipa govornega dejanja po Derridaju ni obroben jezikovni pojav, ampak ravno pogoj za razumljivost in uspešnost komunikacije. Iterabilnost in citatnost znaka/izjave po eni strani institucionalizirata tisto, kar so strukturalisti zmotno reificirali kot kod, po drugi strani pa z vcepljanjem znaka/izjave v vedno nove kontekstualne relacije omogočata odprtost pomenjanja. Ali z besedami Cullerjevega (1982: 123) komentarja Derridaja: »Pomen je odvisen od konteksta, toda kontekst je brez mej.«

C) Bahtinova teorija dialoga. Revolucionarno usmerjena semiotična teorija teksta, poststrukturalistična dekonstrukcija in postmodernizem so konteksti, ki so z genezo in začetnim razvojem intertekstualnosti sočasni, Bahtinova »metalingvistična« teorija dialoga – vir, na katerega se je Kristeva izrecno navezala (prim. Angenot 1983, Ette 1985, Pfister 1985, Still in Worton 1990, Clayton in Rothstein 1991, Holthuis 1993) – pa je od omenjenih gibanj po svojih začetkih več desetletij starejša. Mihail Bahtin jo je s krogom svojih sodelavcev (Valentin Vološinov, Pavel Medvedev, I. Kanajev) vpeljeval že od začetka 20. let tega stoletja, vendar pa jo je razvijal in dograjeval še v 60. letih, pravzaprav vse do svoje smrti (1975). Poleg tega je bil še v obdobju postalinistične odjuge ne le rešen desetletij načrtne marginalizacije, ampak je bil končno – po odmevnih monografijah o Dostojevskem (1963) in Rabelaisu (1965) – javno priznan kot aktualen in navdihujoč teoretik. Konec 60. let se je začel prvi val Bahtinove recepcije v Evropi in ZDA, predhodnica navdušenim mono-

grafskim predstavitev in množici prilastitev njegovih idej v 80. in 90. letih. Prav v začetno fazo recepcije, ko je Bahtin poleg prevodov doživil še prve predstavitve in aplikacije svojih idej, sodi tudi oblikovanje pojma intertekstualnost (prim. Pfister 1985: 1). Bahtinovo delo je torej kljub zgodnejšim izvorom vendarle pomenilo vsaj sinhroniziran kontekst za genezo raziskav medbesedilnosti.

Kot rdečo nit je Bahtin s svojim krožkom razvijal teorijo dialoga oziroma dialošnosti (*dialog, dialogizm*). Pojem dialog je – sočasno ali v zaporedju svojih del – prenašal iz enega konteksta v drugega, iz mikrostruktur v makrostrukture, iz analiz subjekta v območje družbe in zgodovine. Dialog mu je bil tako skupni imenovalec etično-eksistencialne problematike »odgovornosti« (*otvetstvennost*) in dojemanja celostne identitete samega sebe z zunanjega stališča drugega (*vnenahodimost*), stilistično-naratoških opisov »dvoglasne besede« (*dvugolosoe slovo*) v romanu, globalne semiotike mnogojezičja (*mnogojazyčie*) v kulturi ter teženj k centripetalnosti ali centrifugalnosti ideološke in sociolingvistične sfere.

Za genezo intertekstualnosti je odločilen tisti segment bahtinovske teorije, ki je pretežno semiotičen, sociološki in materialističen ter – pri Vološinovu in Medvedevu – marksistično kritičen do svetovnonazorskih predpostavk tako tradicionalne humanistike kot tudi sodobnega formalizma.⁵ Ta segment povezuje dialoška, interakcijska koncepcija jezikovnega znaka in izjave (*vyskazivanie*) kot ideologema (*ideologim*), tj. elementa ideologije, idejnega sistema. Interakcijsko teorijo znaka/izjave sta Bahtin in Vološinov izoblikovala s kritiko Saussurove strukturalne lingvistike. Očitala sta mu, da je lingvistiko omejil na nadzgodovinski, abstrakten sistem znakov, iz analize pa načelno izpustil govor (*reč*’, diskurz), tj. rabo jezika v izjavi, v konkretnem govornem položaju, kjer govor na ozadju neponovljivih družbenozgodovinskih okoliščin stopa v stike z drugimi izjavami. Prav »družbeni dogodek govorne interakcije (*rečevoe vzaimnodejstvie*), ki se realizira z izjavljanjem in izjavami« je bila za Bahtina/Vološinova (1980: 106) resničnost jezika. Že na tem mestu sta govorno interakcijo izenačila s pojmom dialog. S koncepcijo dialošnosti je Bahtin prvi opozoril, da vsaka izjava – kot jezikovna in ideološka enota – nujno stopa v notranjo (psiholingvistično) in zunanjo (sociolingvistično) interakcijo s pomenskimi, vrednostnimi, oblikovno-stilnimi in družbenokulturnimi lastnostmi drugih izjav. Jezikovni znak in izjava, kakor ju interpretira bahtinovska teorija dialoga, sta že desetletja pred Kristevo korenito omajala predstave o nasprotjih med zunanjim in notranjim, družbenim in psihičnim, besedilnim in zunajbesedilnim, diahronim in sinhronim. Zavest, subjekt, jezik, ideologija, kultura, zgodovina in družba imajo namreč za Bahtina znakovni, jezikovno-diskurziven značaj. Intersubjektivnost in interaktivnost določata eksistenco, identiteto, spoznavanje, ideologijo, kulturne sisteme, komunikacijo in spreminjanje družbe v zgodovini.

Bahtinova dialošnost je Kristevo pritegnila iz več razlogov. V neopostmodernistično vzdušje se je dobro vključilo njegovo utopično povzdigovanje marginalnosti in raznovrstnih, tudi nebesednih semiotičnih oblik, ki naj bi prekoračile družbene, kulturne in literarnoestetske meje in ustvarjale podobo, da je resničnost heterogena, kontradiktorna, pluralna in

zgodovinsko odprta. Ta pogled, izražen v Bahtinovih obravnavah karnevalizacije pri Rabelaisu in Dostojevskem, je vidno prevzel Kristevo in vplival na ludizem Barthesove teorije teksta. S strože metodološkega vidika pa je Bahtin na Kristevo vplival s svojo zasnovo »metalingvistike« – nove discipline, ki bi presegla strukturalistično jezikoslovje in se lotila raziskav družbenega življenja in delovanja jezika, tj. področja, s katerim se danes ukvarjajo pragmatika, besediloslovje in analiza diskurza (prim. Bahtin 1972: 309–315). Z metalingvistiko je Kristevi ponudil zgled za izhod iz abstraktne statičnosti strukturalizma in formalizma. Vološinov, Medvedev in Bahtin so bili za Kristevo nadalje privlačni zaradi zasnove semiotike kot materialistične in ideološkokritične metaznanosti, ki prek pojmov znak, izjava in govor (diskurz) na novo povezuje stare humanistične discipline, in to z literarno vedo vred. Njihova dialoška koncepcija izjave je poststrukturalistom ne nazadnje pokazala, kako z razsežnostjo drugosti preseči metafizične implikacije znaka, pomena, subjekta, zavesti, resnice in resničnosti. Drugost vodi namreč v poliperspektiven, relacijski, nedovršen koncept resničnosti (prim. Škulj 1993: 17–24).

Nastanek in pomen pojma intertekstualnost pri Kristevi. Pojem intertekstualnost je Kristeva v letih 1966–67 uvedla izrazito medbese-dilno, meddiskurzivno, celo medkulturno (prim. Clayton in Rothstein 1991: 18). Vanj je vtisnila svoj lasten položaj v tedanji teoretski komunikaciji: v enem izmed intelektualnih središč Zahoda se je bleščeče vzpela med teoretiki, ki so veljali za konico napredka v literaturi in humanistiki, čeprav je bila sama tujka iz totalitarnega in socialno-ekonomsko šibkega Vzhoda – l. 1965 je pri 24 letih prišla iz rodne Bolgarije v Pariz s štipendijo francoske vlade. Raziskovala je z vrhunskimi mentorji (Lucienom Goldmannom, Barthesom, Claudom Lévi-Straussom, delno tudi Lacanom), se pridružila umetniško-teoretski skupini Tel Quel in se z njenim članom, Philippom Sollersom, tudi poročila. Prek teh krogov je posegla v burno intelektualno dogajanje v letih 1965–68. V pariškem naprednjaškem okolju, kritičnem do meščanske kulture Zahoda, so se močno zanimali za evropski in daljni Vzhod, mdr. tudi za ruske formaliste in sovjetske strukturaliste. Kristeva se je z njimi lahko seznanila prek izvornikov, zato je bila kot nalašč, da jih kompetentno posreduje. Na Barthesov predlog, naj predstavi ruske »postformaliste«, je l. 1966 v njegovem seminarju pred mednarodnim občinstvom nastopila z referatom o Bahtinu, besedi, dialogu in romanu. Barthesa je razprava navdušila in aprila leta 1967 jo je pod naslovom »Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman« dal natisniti v reviji *Critique* (prim. Kristeva 1996: 3–9, 13–16, 49–50). Prek filtra avantgardistično obarvanega semiotičnega diskurza – zlasti prek Tel Quelove teorije pisave, Derridajeve dekonstrukcije in lacanovske psihoanalize – je Kristeva s svojim branjem Bahtina ponujala model preboja v novo teoretsko polje. Študijo je z manjšimi spremembami natisnila v svojem prvencu, uvrščenem v zbirko Tel Quel, *Sémeiotikè: Recherches pour une sémanalyse* (1969). Z obema verzijama razprave je prvič formulirala tudi koncepcijo intertekstualnosti. Čeprav tega termina niti tu niti v poznejših delih ni posebej izpostavljala in ga je po l. 1974

celo opustila, mu je vseeno pripisala precejšnjo težo. V predstavitvi Bah-tina je intertekstualnost izrecno postavila v obzorje epohalnih sprememb na prehodu iz 19. v 20. st., jo povezala z genezo modernizma, kakor se je odražala v polifoničnem in modernem romanu (pri Dostojevskem, Joyceu, Proustu in Kafki): po njenem se je »problem intertekstualnosti (inter-tekstualnega dialoga) kot takšen zastavil« šele na ozadju »preloma, ki ni samo literaren, ampak tudi socialen, političen in filozofski« (1969: 152).

Kristeva je Bahtinove misli delno potvarjala, ker je hotela z njimi stkati vzorec za obravnavo problematike, aktualne v letih, ko se je »post-strukturalizem že naselil v strukturalistični govorici« (Still in Worton 1990: 16). Na eni strani so ji rabile za metodološko prenovu literarne vede v smeri sociohistorične in psihoanalitične izdelave razmerij med subjektom in govorico, na drugi strani pa je z njimi uveljavljala relacij-sko, pluralno, ambivalentno in kontradiktorno ontologijo in gnoseologijo, ki sta ji bili epohalna alternativa metafiziki in logiki binarnih opozicij (resnica/laž, vzrok/posledica). V tem smislu se je ob pomoči Bahtinove argumentacije zavzemala za »drugačno logiko« (*une autre logique*), raz-lično tako od aristotelovskega izročila in zakonov kavzalnega sklepanja kakor tudi od heglavske dialektike in povzdigovanja sinteze. Namesto s substancami in esencami bi ta logika računala z relacijami med entitetami, namesto usmeritve h končnemu cilju bi zagovarjala neskončne, odprte nize (transfinitnost, »postajanje« [*devenir*]), namesto binarnih opozicij pa možnost soobstajanja nasprotij in sočasne determiniranosti elementa z mnogoterimi konteksti. Tako razumljen »dialogizem« (*dialogisme*) bi lahko po Kristevi postal »temelj za miselno strukturo naše dobe« (»Le mot«, Kristeva 1969: 150–153, 172–173). Z današnjega stališča je ta doba postmoderna, izvajanja Kristeve pa opozarjajo na zapleteno mrežo prehodov in prelomov z izročilom modernosti.

Kristevi se je Bahtin zdel »preroški« ne le zaradi dinamizacije pomena, ampak tudi zato, ker je jezikovne strukture postavil v historično-soci-ološko perspektivo, poudaril interakcijo med pisanjem in branjem ter od-kril načine, kako se subjekt umešča v diskurz. V razpravah iz svoje prve knjige je variirala tezo, da Bahtinove koncepcije dialošnosti, ideologema in ambivalence predpostavljajo »vključitev zgodovine (družbe) v tekst in teksta v zgodovino« (1969: 149, tudi: 114, 181–182). Telquelovsko razširitev pojma tekst (v »Le texte clos« ji je bila kultura *le texte général*, 113) je pripisala tudi Bahtinu, češ da je zgodovino in družbo dojemal kot teksta, ki ju pisatelj bere in s pisanjem preoblikuje. Pisanje in branje naj bi bilo za Bahtina en sam dialoško-interaktiven proces (*écriture-lecture*; »Le mot«, 144). Za vse te razsežnosti je bil strukturalizem s svojim »sta-tizmom« in »nehistoričnostjo« slep (»Pour une sémiologie des paragram-mes«, 174), Bahtin pa je po mnenju Kristeve v svoji »translingvistiki« uspešno »združi[l] strukturalni model s kulturnim (zgodovinskim) oko-ljem«. Prav temu vzoru je želela slediti s svojo formalizacijo semiotike (»Le mot«, 146).

Druga, od Bahtina bolj prikrita zgodovinska podlaga, na kateri je Kristeva oblikovala pojem intertekstualnost, so bile Saussurove raziskave anagramov; od l. 1964 jih je objavljal in komentiral Jean Starobinski.

Saussure je kot predhodnik intertekstualnosti manj znan, ker so bile njegove opredelitve anagramiranja provizorične (Arrivé 1986: 27–28) in ker velja za utemeljitelja strukturalizma, torej ravno paradigme, ki jo je poststrukturalistična intertekstualnost skušala spodnesti. Anagramiranje je način pisanja in branja, v katerem se besedilo podvoji. Njegova jezikovna površina s svojo distribucijo fonetičnega gradiva prikriva še eno besedilo, npr. znan citat, letnico, posvetilo ali misel. Z anagramiranjem je postavljena pod vprašaj linearnost označevalcev (Arrivé 1986: 22–23), z njo pa še enopomenskost sporočila, določenost z enim samim kodom. Ravno ta spacializacija, dvojna ali večkratna kodiranost znakov v sekvenci je pritegnila Kristevo, da je v soočenju s strukturalizmom sprejela Saussurov pojem, ga nekoliko prikrojila in tudi z njim spregovorila o intertekstualnosti (prim. Holthuis 1993: 18–19).⁶

Reinterpretacija Bahtinovega dialoga in Saussurovih anagramov v kontekstu »dinamizacije strukturalizma« sta bila torej okvir, v katerem je Kristeva intertekstualnost izvorno opredelila. To je storila v razpravah, knjižno zbranih v njenih »raziskavah za semanalizo« (1969): »Le texte clos« (1966–67; 1969: 113–142), »Le mot, le dialogue et le roman« (1966; 1969: 143–173) in »Poésie et négativité« (1968; 1969: 246–277). Že v njih je neologizem intertekstualnost zamenjevala s pojmi, ki so ji bili skoraj sinonimni, v študijah »Pour une sémiologie des paragrammes« (1966; 1969: 174–207) in »L'engendrement de la formule« (1969: 278–371) pa ga je sploh nadomestila z dialogom, paragramom, spacializacijo sekvence, fenotekstom in genotekstom. Pri vpeljevanju neologizma intertekstualnost je Bahtinovo dialoškost okrnila za predstavo o živi govorni interakciji med konkretnimi osebami.⁷ Bahtin je svoj personalistični fonocentrizem, vztrajanje pri subjektu govora kot telesno-duhovni, družbeni in zgodovinski osebi, zaznamoval ne le s terminom »beseda«, ampak tudi z rabo metaforike glasu (glas, naglas, polifonija). Kristeva pa je namesto teh izrazov ali vzporedno z njimi vztrajno rabila »tekst« in »pisavo«; s tem je njegovi teoriji pripisala implikacije zgodnjega poststrukturalizma (prim. Pfister 1985: 8; Clayton in Rothstein 1991: 19). Prav na mestu, ko je prvič definirala intertekstualnost, je z njo pojem dialog, ki predpostavlja interakcijo med subjekti, prevratniško zamenjala: »Na mesto pojma intersubjektivnost stopa pojem intertekstualnost [...]« (»Le mot«, 146). V tekstu kot »mozaiku citatov« oziroma »absorpciji in transformaciji drugega teksta« se po Kristevi potemtakem ne sooča več en govoreči subjekt z drugim subjektom; bahtinovski pojem »osebe kot subjekta pisave« se umika »ambivalenci pisave« (149). Kristeva je torej nekatere attribute govorečega človeka metonimično pripisala samemu tekstu in intertekstualnosti. Iz teksta je naredila agens označevalne dejavnosti; definirala ga je kot »translingvistično napravo«, ki preureja jezikovni kod z intertekstualnim navezovanjem na prehodne in sočasne izjave (»Le texte clos«, 113). Tekst torej ni več produkt, ni zaključena in pomensko osrediščena celota, motivirana s sporočevalnimi namerami svojega avtorja, ampak je intertekstualno odprta »produktivnost«.⁸

Glede tega, ali ima ta tekstualno-intertekstualna produkcija zunaj sebe vendarle še nekakšen subjekt, je Kristeva v svojih zgodnjih spisih še

precej omahovala. Ponekod je poudarjala jezikovno kombinatoriko, ki naj bi s »permutiranjem tekstov, z intertekstualnostjo« v »občem tekstu« kulture subjekt kot pozicijo šele vzpostavljala (»Le texte clos«, 113). Na nekaterih mestih je celo trdila, da se »subjekt raztaplja« in mrkne v »ničelni subjekt« (»Poésie et négativité«, 257, 273–274). Toda drugod je vendarle še vztrajala pri instanci avtorja, češ da ta z aktom branja-pisanja in intertekstualnostjo »živi v zgodovini«, se umešča v literarni in družbenozgodovinski kontekst (»Pour une sémiologie«, 181). Pri svojih psihoanalitičnih razlagah subjektovega usvajanja in rabe jezika se je – tudi pozneje, v 70. in 80. letih – še precej ukvarjala s problemom razmerja med subjektom in tekstom. Reševala ga je tako, da je mehčala teoretske meje med oblikujočim in oblikovanim, duševnim in telesnim, zavestjo in nezavednim, označencem in označevalcem, razumskimi kategorijami in občutki ter med družbenim in biološkim, pri čemer je posebno vlogo prisodila jeziku umetnosti in poezije (Kristeva 1969: 41–58, 176–179, 280–283; 1974: 14–15, 41–58, 83–85, 612–613). S procesom »pomenjanja« (*signifiance*) se po Kristevi na tvorbeni osi, ki vodi iz genoteksta v fenotekst, vzpostavlja ne le jezikovna tekstura, ampak tudi mobilni subjekt (1969: 288) oziroma »subjekt v procesu«. Besedo »proces« je Kristeva namerno rabila dvoumno: subjekt (človek) je po eni strani odprt, dinamičen in spremenljiv sistem, odvisen od interakcij, samoobnavljanja in samopreseganja, po drugi strani pa vseskozi postavljan pred jezikovne in družbene zakone, pred instanco presoje Drugega (prim. Kristeva 1996: 26, 188–203). Ali z drugimi besedami: s pomenjanjem se artikulira »tetično« (*le théique*), tj. tisto, kar tvori takó temo, predmet in globinsko strukturo izjave kakor tudi pozicijo, s katere je izjava ubešedena – subjekt izjave. Z izrazom »tetično«, povzetim po Husserlu, je Kristeva razumela ločitev subjekta od svoje podobe in od objektov okrog njega. Na tej stopnji se oblikujejo globinske propozicije, teme oziroma objekti izjave, vzpostavijo pa se tudi izhodišča za subjektove sodbe, predikacije. Tu se torej dogaja »pozicioniranje subjekta« (1974: 14–15, 41–58).

Vlogo pojma intertekstualnost je Kristeva konec koncev videla ravno v tem problemu, v vzpostavljanju in preoblikovanju tetičnega. Obravnava umeščanja subjekta v diskurz je bila zanjo važnejša od termina intertekstualnost. V knjigi *La Révolution du langage poétique* (1974) se je tako svojemu neologizmu iz leta 1966 odrekla, češ da so ga tisti, ki so ga za njo množično uporabljali, banalizirali, ga speljali na pomen iskanja »virov« literarnega teksta. Ambicioznejši pomenski obseg termina intertekstualnost je zato Kristeva zavarovala z drugim, nadomestnim izrazom, s »transpozicijo«. Prenos znaka iz enega sistema v drugega ter interakcije med znakovnimi sistemi namreč implicirajo »novo artikulacijo tetičnega«, to pomeni, da se z medbesedilnimi preoblikovanji spreminjata poziciji izjavljalca in izjavljene teme (1974: 59–60). Glavna vloga intertekstualnosti oziroma »transpozicije« je bila za Kristevo prav (re)konfiguriranje diskurza v historičnem in družbenem kontekstu, tj. vzpostavljanje in spreminjanje položajev ter perspektiv izjavnega subjekta, graditev in preoblikovanje kontekstov teme izjave oziroma denotativnega in konotativnega pomena znaka.

Kristeva je v letih 1966–1974 intertekstualnost, ki jo je sama spravila v razpravljalni obtok in se ji kmalu tudi odpovedala, teoretično obravnavala novatorsko in stremljivo: vpregla jo je v metodološko prenovo strukturalistične semiotike in revolucionarno obarvano materialistično kritiko kulture, z njo je decentrirala tekst, pomen, kod in subjekt, pomenjanje prikazala kot odprt produkcijsko-transformativni proces, uzavestila interakcijo med literarnim diskurzom in družbeno-zgodovinskim okoljem in odprla eno izmed poti, na kateri so se začele uveljavljati postmoderne koncepcije heterogenosti, marginalnosti in ireduktibilne različnosti (prim. Angenot 1983: 130–132; Stanford Friedman 1991: 147–152; Schahadat 1995: 367–369). Z njim je opozorila še na značilnosti moderne umetnosti, na njeno odprtost, transgresivnost, procesualnost, parodičnost in citatnost. S svojimi razčlembami medbesedilnih pojavov pri Antoinu de la Sale, Lautréamontu, Sollersu in drugih je ne nazadnje vpeljala nove metode za obravnavo literarnih del.

Vse to so postali razlogi, da je njena koncepcija intertekstualnosti že kmalu po »odkritju« začela čedalje bolj pronicati v teoretsko razpravljanje, najprej v spise njenih bližnjih sodelavcev, nato pa, v vse širših krogih, v literarno vedo, lingvistiko in nekatere druge discipline po vsej Evropi in Ameriki. Izpeljave in rabe pojma intertekstualnost so po Kristevi šle v dve glavni smeri (prim. Pfister 1985: 11; Holthuis 1993: 16). Prva je razvijala poststrukturalistično koncepcijo obče intertekstualnosti. Za promocijo koncepcije Kristeve je na tej poti največ storil Roland Barthes. Z njeno pomočjo pa je tudi sam v letih 1968–73 prešel iz strukturalizma v poststrukturalizem. Iz njegovega enciklopedičnega članka »Teorija teksta« (Barthes 1981) je razvidno, da mu intertekstualnost ni koristila samo pri njegovi subverzivni, ludistični in hedonistični koncepciji Teksta. Poleg tega je z njo zasnoval recepcijsko opredelitev besedilne koherence, strukturalistično koncepcijo koda pa razstrelil v intertekst, sestavljen iz stereotipnih drobcev diskurza. Tako načelno kakor tudi v svoji lastni pisateljski praksi je ne nazadnje spremenil status literarne znanosti; opustil je strukturalistične pretenzije po metajezikovnem in nomotetičnem položaju teorije in se odločil za teoretiziranje kot intertekstualno prakso, sorodno literarni pisavi. Druga smer razvoja teorij po Kristevi pa je – pod okriljem literarnovednih metod, ki niso sledile poststrukturalističnemu prelomu – od sredine 70. let obravnavala medbesedilnost kot posebno literarnoumetniško strategijo in na tej podlagi postopno vzpostavila novo predmetno področje literarne vede. Na njem je dopolnjevala uveljavljene tehnike interpretacije umetniških del, radikalne in kritične teoretske implikacije intertekstualnosti pa je v glavnem postavljala v oklepaj (prim. Schahadat 1995: 366–367).

III

Pojem in teorija medbesedilnosti pri Slovencih. Sprejemanje terminologije intertekstualnosti se na Slovenskem deli na dve obdobji in v glavnem brez zaostankov, čeprav v skromnejšem obsegu, sledi razvoju

drugod. Tudi pri nas je univerzalnemu in radikalnemu pojmovanju intertekstualnosti – pojavljalo se je na prehodu iz 60. v 70. leta – sledila ožja, instrumentalna, a tudi sistematično poglobljena obravnava, in sicer od prve tretjine 80. let. Pojem intertekstualnost je bil v prvem obdobju omenjen le nekajkrat in še to pretežno v prevodih, zato je ostal obroben, domače teoretsko razpravljanje ga ni res usvojilo in izpeljevalo. Bil je samo ena od privlačno novatorskih kategorij, ki so tedanji mladi generaciji, zbrani okrog *Problemov* in *Tribune*, pomagale oblikovati širše kritično-teoretsko polje – materialistično-psihoanalitično semiotiko. Ta se je namreč na svojih začetkih napajala predvsem iz francoskega strukturalizma in zgodnjega poststrukturalizma, zato so njeni posamezni privrženci skupaj z idejami, terminologijo in dikcijo omenjenih smeri mimogrede sprejeli tudi pojem intertekstualnost. Poleg tega so francoske teoretske spodbude – že same so bile vpete v ultramodernistične literarne tokove in študentska družbena gibanja – soustvarjale miselno zaledje, na katerem so se na Slovenskem uveljavljale neoavantgardistične estetike in prakse, zlasti ludizem in reizem. Nekatera estetska vodila ludizma in reizma so se medbesedilnosti dotikala, druga pa so bila neposredno odvisna od širšega filozofskega konteksta tega pojma. Drugi fazi sprejemanja in obdelave intertekstualnosti, v 80. in 90. letih, pa so botrovale široke diskusije o postmoderni dobi, postmodernizmu in postmodernistični citatnosti. Poleg tega se je, tokrat v literarni vedi, obudilo zanimanje za poststrukturalizem in dekonstrukcijo, z njima pa še za Bahtinov dialogizem. V ozračju postmodernistične estetike *remakea* in citata, Bahtinove teorije dialoga in poststrukturalističnih koncepcij se je pojem intertekstualnost (oziroma njegovi delni sinonimi) vcepil v razpravljanje slovenske literarne vede, postal je celo izhodišče za novo, čeprav razmeroma osamljeno literarnoteoretično in zgodovinsko perspektivo, iz katere je nastalo več izvirnih spisov.

Razvoj obravnav intertekstualnosti ima na Slovenskem vendarle neko posebnost. Med obema fazama odzivanja na to idejo je zev, tako časovna kakor tudi disciplinarna: pojem, ki je zunaj institucionalnih literarnih ved v letih 1968–75 že prišel v obtok in v dialogu s francoskim (post)strukturalizmom pripomogel k oblikovanju materialistične (lacanovsko-marksiistične) teorije označevalnih sistemov, je bil v literarni vedi tako rekoč ponovno odkrit sredi 80. let. Ta zev kaže na to, da so na Slovenskem v obtoku idej med strokami in teoretskimi usmeritvami obstajale določene blokade. Zdi se, da so bile pogojene tudi z ideološkimi nasprotji: materialistična semiotika, v kateri se je ideja intertekstualnosti bežno pojavljala najprej, je namreč proti koncu 70. let zavzemala ne le kritično, ampak zaradi strategij 'razrednega boja' na kulturnem polju že kar sovražno stališče do literature, posebej nacionalne, kakor tudi do literatov in drugih kritičnih intelektualcev; zato se je morda tudi literarna veda distancirala od 'markso-lacanovcev', čeprav je bila s tem izgubljena priložnost za produktiven dialog in ažurnejši priključek stroke na poststrukturalizem in dekonstrukcijo.

Intertekstualnost in zgodnja recepcija francoskega (post)strukturalizma. Prva faza sprejemanja koncepcije je bila zaradi sočasnih štu-

dentskih gibanj in neoavantgard vmešana v emancipacijsko-kritični in utopični diskurz, ki se je v umetnosti, popularni kulturi, estetiki, družbenih vedah in humanistiki ter socialno-političnem organiziranju mladih prvič množično uprl vladajoči ideologiji – estetski, kulturni in politični – oziroma tistemu, kar so mladi v razmerah nedemokratskega sistema kot vladajoče dojemali. Sledeč svojim zahodnim vrstnikom so na muho jemali tudi ideologeme meščanske avtonomije besedne umetnosti, sklicevanja na tradicijo, organicistične estetike, kulta ustvarjalnosti, avtoritete avtorja in narodnopotrjevalne vloge književnosti. Osamljene omembe termina intertekstualnost in njegove še redkejša predstavitev so se porajale zunaj institucionalizirane literarne vede, skoraj edino v prevodih.¹⁰ Prvič je bil izraz omenjen že 1. aprila 1968, samo leto dni po svetovni premieri s Kristevo. V 17. št. študentskega časopisa *Tribuna* je izšel nepodpisan prevod »Refleksa redukcije« Philippa Sollersa, protagonista skupine Tel Quel. V njem je avtor to besedo sicer omenil samo enkrat, vendar pa ji je dal veliko težo: »Koncepti teksta, intertekstualnosti, pisave so eksplicitno v osnovi neke mutacije v naši civilizaciji.« Sollers je tekst, pisavo in intertekstualnost – podobno kot Kristeva in Derrida – predstavil kot izhodišča preloma z metafizičnim izročilom.

Medbesedilnost na Slovenskem sprva sploh ni prišla v zavest kot posebna lastnost književnosti; v prevedenih francoskih spisih in izredno redkih slovenskih izvirnih prispevkih je namreč funkcionirala bolj kot simptom – nikakor ne teoretsko osrednji – epohalnega preloma v pojmovanju biti, subjekta, resnice, znaka, strukture, literature in zgodovine. Začetke tega preobrata so prevodi spisov pripadnikov skupine Tel Quel, Barthesa, Kristeve, Foucaulta in Derridaja postavljali na prag modernizma, v literarne in teoretske tekste, ki so spodnašali izročilo subjektivistično-mimetične estetike, kartezijske metafizike, meščanskega humanizma in krščanske teologije (Marx, Freud, Nietzsche, Rimbaud, Mallarmé, Lautréamont, Artaud, Bataille in drugi). Bralci *Problemov* in *Tribune* so se tako prek prevodov kakor tudi prek izvirnih teoretskih spisov Slavoj Žižka, Braca Rotarja, Rastka Močnika, Mladena Dolarja in drugih lahko seznanili z dekonstrukcijo metafizičnega logocentrizma in znaka, razsredičenjem in dinamizacijo strukture, raz-mejitvijo teksta, ambivalentnostjo in relacionalnostjo pomena, neskončnostjo in transgresivnostjo semioze, igro razlik, s cepitvijo in pluralizacijo subjekta in z drugimi vodilnimi idejami, iz katerih je koncepcija intertekstualnosti črpala svoj pomen. Intertekstualnost je v »Temni strani meseca«, enem pomembnejših zgodnjih del Slavoj Žižka, že l. 1972 vendarle doživela razmeroma pozorno obravnavo.

Poststrukturalistična semiotika – že sredi 70. let je mutirala v lacanovsko-marksistični materializem – je z navedenimi koncepcijami izbri-sala mejo med literaturo in drugimi 'označevalnimi praksami', porušila pa je tudi izrazno-mimetično razumevanje literature, ki sta ga že prej omajali fenomenologija in ontološka estetika. V tem se je ujemala z dogajanjem v literaturi in umetnosti neoavantgard (ludizem, reizem, konkretna in vizualna poezija, pop-art, konceptualizem itn.). Pisava, tekst, razlika, igra označevalcev in podobne teoretske ideje, stične z intertekstualnostjo, so

namreč od konca 60. do sredine 70. let – zlasti v spisih Andreja Medveda in Tarasa Kermaunerja – podpirale estetiko radikalnega modernizma (ludizma); zagovarjale so odprtost, nedovršenost, heterogenost, procesualnost teksta, načelo označevalske igre, zahtevo po recepcijski udeležенosti v estetskem predmetu, preseganje mej med umetnostjo, teorijo in drugimi diskurzi, ukinjanje mimetične reprezentacije, povečanje vloge avtoreferencialnosti (znotrajtekstualnosti) itn. S prevodi in izvirnimi izpeljavami so mladi slovenski intelektuali sproti sledili premikom, ki jih je prinašalo teoretsko in umetniško vrenje v Franciji, tj. 'nova kritika', novi roman, novi marksizem, dekonstrukcija, analiza diskurza in psihoanaliza. Tako se je pri nas konec 60. let oblikovalo teoretsko in estetsko polje pretežno strukturalističnega oziroma poststrukturalističnega izvora. Približno do sredine 70. let je ta diskurz – njegovo žarišče so bili *Problemi* – kljub precejšnji notranji raznorodnosti povezovala kritično-subverzivna drža do institucionalne humanistike in nacionalne kulturne tradicije, delno tudi polemično razmerje do eksistencializma v mišljenju in literaturi prejšnjega rodu.¹¹

V obdobju 1968–75 je bilo za obravnavo pojma intertekstualnost odločilno konstituiranje 'teorije', tj. nove, transdisciplinarne in v idejni boj usmerjene paradigme humanistike; ukvarjala se je z refleksijo vpisa subjekta v tekst in označevalnih sistemov v subjekt oziroma s procesi označevanja, reprezentacije in ideologij. Žižek, Močnik, B. Rotar, Z. Skušek - Močnik, Dolar in nekateri drugi so jo razvijali na križišču filozofske ontologije, lingvistike, literarne teorije, semiotike, sociologije in psihoanalize.¹² Tudi v njihovem razpravljanju je pojem intertekstualnost ostal obroben. Izkoristili niso niti njegovih ideološkokritičnih in revolucionarno aktivističnih nabojev, denimo spodbijanja meščansko-humanističnega in nacionalističnega pojmovanja literature; to vsekakor prese- neča, če upoštevamo njihov marksistični 'razredni boj' s 'fetišizacijo', ki naj bi jo doživljala literatura tako v zgodovini slovenske družbe kakor tudi med sodobno humanistično inteligenco z literarno vedo vred.¹³ Kljub tej zapostavljenosti pa je intertekstualnost v 'teoriji' vendarle doživela prvo temeljitejšo obravnavo pri nas in v njej nastopila celo kot eden izmed prehodov iz strukturalizma v poststrukturalizem. To se je zgodilo v pomembnejšem zgodnjem delu vodilnega predstavnika omenjene smeri, Slavojja Žižka.

Žižek je izšel sicer iz Heideggerjeve problematizacije metafizike in iz fenomenološke filozofije, vendar ju je skušal preseči ravno z naslonitvijo na francoski (post)strukturalizem in dekonstrukcijo. Žižek se je pojma intertekstualnost dotaknil že l. 1969 v obsežni študiji »Spraševanje gotovosti«, posvečeni ontološkemu problemom, vendar je to storil le mimogrede, pri pretresu idej Derridaja in Tel Quela. Tretji del omenjene razprave, s podnaslovom Mreti – streti – razprostreti, vsebuje prvo omembo intertekstualnosti v kakem izvirnem slovenskem besedilu. Pojem je Žižek vpel v poststrukturalistično zavrnitev mitizacije avtorja in literarne avtonomije: »Kar je pri tem načinu spraševanja po izvoru umetniškega dela 'prepovedano', je prav 'pluralna' /inter-/tekstualna 'dejavnost', ki je zamenjana z zavestno 'kreacijo ustvarjalca'« (Žižek 1969: 659). Obširneje se je Žižek lotil Kristevine koncepcije intertekstualnosti v

prelomni »Temni strani meseca« (*Problemi - Razprave* 1972). Prvi na Slovenskem je to problematiko ne le načel in osvetlil z literarnimi zgledi, ampak že tudi postavil na raven najsodobnejših evropskih metateoretičnih diskusij. Intertekstualnost je sprejel prek optike materializma in psihoanalize, in to v njenem radikalnem obsegu, povezanem z decentriranjem pomena, subjekta, teksta in strukture. S tem pojmom je celo razložil enega od osrednjih problemov svoje študije – stičišča in razlike med strukturalizmom in »potjo pisanja«, kakor je sprva, po zgledu Tel Quela, označeval začetke francoskega poststrukturalizma.¹⁴

V »Temni strani meseca« je Žižek kritično soočil ideje Lévi-Straussa, Foucaulta, Althusserja, Barthesa, Derridaja, Kristeve in Lacana. Za Lévi-Straussom je Žižek strukturalizmu očital »slepo pego«, tj. izpust subjekta in zavesti iz teorije označevanja. Ta teoretski primanjkljaj je po Žižku ustrezno zapolnila šele Lacanova psihoanaliza, denimo s kategorijama simbolnega in realnega, čeprav naj bi skušale subjekt umestiti v strukturo še druge smeri (fenomenologija, hermenevtika ali marksizem), med njimi vsekakor tudi semanaliza Kristeve. Tako se je Žižek posvetil Kristevi in njeni zasnovi semiotične »znanosti, ki obravnava tekst kot produkcijo in/ali transformacijo« (Žižkovi poudarki, tudi v nadaljevanju). V tem kontekstu je obširno ekspliciral njene poglede iz *Sémeiotikè* (Žižek 1972: 131–133), med njimi večino tistih o intertekstualnosti: tekst kot »produktivnost«, »permutacija tekstov, inter-tekstualnost«, »trans-lingvističen aparat, ki redistribuira urejenost jezika« itn. Pojem je s splošnoteoretske ravni razmerij med subjektom in jezikom prenesel celo v problematiko literarne vede: na vprašanja avtorstva, ustvarjanja, originalnosti, virov, vplivov, citatov in relacijskega vzpostavljanje besedilnega smisla. Osvetlil ga je, delno povzemajoč študije iz *Tel Quela*, s paradnimi zgledi citatnih umetnin – z Eliotovo *Pusto deželo* kot »pisanjem/branjem, ki se dogaja predvsem kot branje drugih tekstov« ali z Joycevim *Ulikom* kot »‘transformirajočim ponavljanjem’, pre-pisovanjem« ali parodijo.

Ko je Žižek tehtal prednosti in pomanjkljivosti semanalize Kristeve, postavljene ob Lacanovo psihoanalizo, je pozdravil njeno dvojico fenotekst/genotekst. Zdela se mu je teoretsko naprednejša od statičnega in brezčasnega strukturalističnega para sintagmatske in paradigmatske osi. Poudarila je namreč produktivnost in časovnost jezikovnega strukturiranja, artikulacijsko gibanje razlike in gonov. Izjavljanje po Žižku torej ne izhaja iz neke vnaprejšnje, negibne in nadčasovne paradigme, ampak iz procesa nezavednega medbesedilnega preoblikovanja: »Površinsko dejanje izreka-izjave dobi svojo označevalno razsežnost iz inter-tekstualne operacije, transformacije branega teksta, ki se seveda v samem aktu govora – kot proces izjavljanja – spregleda« (Žižek 1972: 134). Strukturalizem naj bi po Žižku zanemaril ravno to »naddoločenost skozi intertekstualnost« (1972: 135). Iz tega lahko sklepamo, da je za Žižka prav intertekstualnost ločila dve stopnji semiotične teorije – strukturalistično in poststrukturalistično.

Poststrukturalistično koncepcijo intertekstualnosti je Žižek presojal ne samo v razmerju do strukturalistične semiotike in Lacanove psihoanalize, ampak tudi v primerjavi s historičnim materializmom. Načel je vprašanje

o socialno-zgodovinskih razsežnosti teksta in medbesedilnega pomenjanja. Menil je, da tekst (oziroma »označevalna praksa«) s svojimi medbesedilnimi transformacijami »ni zgolj 'odraz' ostalih praks, npr. politične ali tehnične, marveč s svojim izvrševanjem spreminja samo zgodovinsko-družbeno realnost, saj tvori njen del« (Žižek 1972: 139). Če je Kristeva status metaznanosti pripisovala semiotiki kot teoriji »označevalnih praks« (znanosti, umetnosti, politike itn.), pa je Žižek že v tem spisu to vlogo prisodil marksizmu. Zaradi vse tesnejše navezanosti na lacanovsko psihoanalizo in marksizem se je Žižek kmalu popolnoma distanciral od poststrukturalizma Derridaja in Kristeve. V kritiki srbohrvaškega prevoda *Gramatologije* (Žižek 1979) je Derridaju še vedno priznal vlogo utemeljitelja »teorijskega polja, ki ga običajno opredeljujejo z nazivi 'teorija pisanja', 'tekstualnosti', ali kar 'post-strukturalizem'«. Sodil pa je, da poststrukturalizem strukturalizma ni prevladal. Ostal naj bi slep za nezavedno – zajeto v Lacanovi teoriji označevalca, želje in zakona – in za družbeno totalnost, sestavljeno iz različnih praks. Derridajev »post-strukturalizem« naj bi zato ostal ujetnik idealizma in resnično življenje spreminjal v univerzalni tekst.

Ne glede na to, da je zgodnji poststrukturalizem »neoavantgardističnim« teoretikom *Problemov* sprva odprl novo razpravljalno področje (semiotika Kristeve je po l. 1972 najmočnejše zaznamovala tekste Braca Rotarja, posvečene pretežno likovni teoriji), ni mogoče prezreti, da so se – tako kot Žižek – v drugi polovici 70. let od njega že oddaljili.¹⁵ Konceptija intertekstualnosti je bila v prvi fazi slovenske recepcije sicer marginalna, skupaj s svojim teoretskim kontekstom pa je vendarle odigrala kar pomembno vlogo pri premiku paradigme v humanistiki in pri radikalizaciji modernizma v literarnih neoavantgardah.

OPOMBE

¹ Jennyjevo razločevanje sta med drugimi variirala še Charles Grivel (1982: 241; 1983: 55–56) in Dubravka Oraić (1988: 121–122).

² Sestavljali so jo pisatelji novega romana in teoretiki Philippe Sollers, Jean-Louis Baudry, Marcelin Pleynet, Jean-Joseph Goux in Jean Ricardou.

³ Že Nietzsche je opozarjal na retorično in jezikovno narejenost ter perspektivizem resnice, Freud je »delo sanj« v razcepljenem jazu preučeval po analogiji s tropi, ena izmed Heideggerjevih temeljnih idej pa je bila, da je tubit (človekova eksistenca) v svoji časovnosti položena v jezik, tako da se odziva na nagovor izročila, kakršnega je ustvarila in ohranila predvsem pesniška govorica (prim. Leitch 1983: 57–71).

⁴ Pod naslovom *Sémiologie et grammatologie* izšel v Derridaju 1972: 25–50.

⁵ To sta metodološki kritiki *Formal'nyj metod v literaturovedenii*, 1928, ki jo je podpisal Medvedev, in *Marksizm i filosofija jazyka*, 1929, priobčena kot delo Vološinova. Pri obeh je velik delež Bahtina nesporen. Na Kristevo so vplivale tudi ideje iz monografij, ki jih je Bahtin nedvoumno avtoriziral: *Problemy poëtiki Dostoevskogo*, 1963, in *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednjevekov'ja i Renessansa*, 1965.

⁶ Namesto besede anagram je uporabljala »paragram«, sicer poimenovanje za besedno igro z zamenjavami črk. Saussurovi poetski »paragrami« po Kristevi tekst podvajajo, tako da v njem ni ene same resnice, pač pa je vsak element večkratno določen (»Le mot«, 150). »Paragramatična« koncepcija jezika po njenem zajema spoznanje, da je literarni tekst »dvojen« (*double*) – s »pisanjem-branjem« nastaja v njem »mreža povezav«, tako da »v paragramu teksta funkcionirajo vsi teksti prostora, ki ga je pisatelj bral« (»Pour une sémiologie des paragrammes«, 175, 181).

⁷ Kristeva se je poleg tega dokončno odrekla tudi mimetično-reprezentacijski filozofiji jezika, na katero je Bahtin/Vološinov kljub pomislekom še pristajal. Bahtin je s koncepcijo »prelamljanja« poudarjal, da nobena beseda ne more predstavljati resničnosti neposredno, ker da se vedno dialoško odziva na vse tiste izjave, ki so to resničnost že tematizirale.

⁸ Ideologem, paragram in intertekstualnost teksta so v tej luči za Kristevo predvsem kategorije, ki po eni strani merijo na umeščanje teksta ali beročega/pišočega subjekta v »zgodovinske in družbene koordinate«, po drugi pa na asimiliranje in transformiranje izjav ter označevalnih praks iz družbeno-zgodovinskega konteksta, berljivo na »strukturnih ravneh vsakega teksta« (»Le texte clos«, 114).

⁹ Pomenjanje po Kristevi poteka v dveh registrih, semiotičnem in simboličnem, ter prehaja iz globinske, tvorbne, strukturirajoče plasti teksta (*géno-texte*) v njegove površinske jezikovne strukture (*phéno-texte*). Na ravni genoteksta in semiotičnega se pomenotvorne razčlenitve, kakršne narekujejo družbeno-kulturni kodi, v katerih se posameznik/-ica nahaja, psihosomatsko prepletajo z njegovim/njenim instinktivnim razločevanjem elementov iz neposrednega življenjskega okolja, modificirajo jih čuti, emocije in goni; na ravni fenoteksta in simboličnega pa se semiotična snov, ki jo poraja genotekst, oblikuje v fiksnejšo jezikovno strukturo, in sicer po komunikacijskih pravilih, v skladu s subjektovo jezikovno zmožnostjo. Toda na površini besedila je sledi genoteksta še vedno mogoče opaziti. Genotekst je po Kristevi še posebej izrazit v fenotekstih pesniškega jezika, npr. v njegovi zvočnosti, ritmiki, fantazmah in pripovednem suspenzu.

¹⁰ Nekateri prevodi termina 'intertekstualnost' sicer ne omenjajo eksplicitno, vendar pa slovenijo njegov neposredni teoretski kontekst, tudi z rabo delno sinonimnih izrazov. Marca 1968 je v *Tribuni* izšel *Program* skupine **Tel Quel**, ki ga je napisal Sollers, prevedel pa Vojo Likar (razsežnosti intertekstualnosti tu zastopa pojem »pisanje«). V *Tribuni*, *Časopisu za kritiko znanosti* in *Problemih* so Sollersa in skupino Tel Quel prevodno spremljali vse do začetka 70. let, ko je interes zanje začel usihati. Maja 1968 je v 20. št. *Tribune* v prevodu Nadežde Čačinovič izšel spis **Kristeve** *Za semilogijo paragramov*, in to še preden je bil natisnjen v avtoričinem knjižnem prvencu (tu je Kristeva že sama namesto »intertekstualnosti« uporabljala izraz »paragram«). Semanalizo Kristeve so v posameznih izsekih predstavljali še drugi slovenski prevodi, denimo poslovenitev njenega prikaza teorije geno- in fenoteksta (*Problemi* 1969, št. 78–79) ali izjave, da »za semilogijo literatura ne obstoji« kot nekakšen estetski predmet, ampak samo kot »posebna semiotška praksa« na ozadju »socialnega teksta« (*Tribuna* 1970, št. 70). Do l. 1970 je Kristeva s svojo kritiko meščansko-humanistične estetike, koncepcijo avantgardno subverzivne pesniške govorice in semiotično metodologijo postala navdihujoča teoretska figura: naslovnico 86. št. *Problemov* (1970) je krasila njena fotografija, odlomek iz njene razprave »Problem strukturacije teksta« (prevedel ga je V. Likar) pa je uvedel reprezentativni tematski blok Literatura in znanost, ki ga je uredil Andrej Medved. V tem spisu, enem izmed konstitutivnih za koncepcijo intertekstualnosti, je izraz sam eksplicitno uporabljen v obliki »inter-tekstualnost«. Slovenskim bralcem je glavne ideje

Kristeve čez nekaj let predstavil še Dolarjev prevod njenega intervjuja z J.-L. Houdebiniom (*Problemi - Razprave* 1974, št. 9–12; Ivan Urbančič je prispeval bio-bibliografsko opombo o njej). Ideje Kristeve, povezano predstavljene v tem intervjuju, so skoraj gotovo sozvanjale s tedanjim slovenskim ultramodernizmom in neoavantgardami, zlasti s parodično subverzivnostjo ludizma. Mladen Dolar je čez čas prevedel še tri daljše odlomke iz poglavij *Revolucije pesniške govorice* (*Problemi* 1975, št. 3–5), kjer pa pojma intertekstualnost ni več mogoče zaslediti. – **Barthesova** teorija intertekstualnosti je bila res celostno predstavljena v 110. št. *Problemov* l. 1972: Zdenko Vrdlovec je po *Révue d'esthétique* (1971) prevedel njegov ključen spis »Od dela do teksta«. V isti številki je spod peresa istega prevajalca izšel še odlomek iz Foucaultove *Arheologije vednosti* (1969), v katerem je avtor razvil teorijo izjave, sorodno Bahtinovi dialoški in poststrukturalistični teoriji intertekstualnosti. – Vojo Likar je v *Tribuni* (31. maja 1970) in *Problemih* (1970, št. 86) poslovenil dvojce odlomkov iz **Derridajeve** knjige *O gramatologiji*. Za sprejemanje filozofskih podlag intertekstualnosti je pomembnejši nepodpisani prevod Derridajevega intervjuja z J. Kristevo; v *Problemih* je bil natisnjen že leto prej (št. 78–79, 1969).

¹¹ Medtem ko so bili neoavantgardistični literati, na katere so vplivala nova načela teksta, pogosto tudi izzivalni do tedanjega političnega sistema, so se teoretiki vse bolj oklepali materializma in marksizma in v 'kulturnem boju' nastopali proti pisateljski inteligenci. Zdi se, da se je ravno zaradi neustrezne aplikacije izvorno protimesščanske kritične teorije v socialistični režim poglobljal razcep med umetniško in teoretsko neoavantgardo ter privedel do razdružitve *Problemov* na literarni in teoretski del.

¹² Črpali so iz virov, ki so temeljito problematizirali metafizično izročilo: od klasičnega marksizma, Husserlove fenomenologije, Heideggerjeve destrukcije metafizike prek Saussurove lingvistike in semiologije, Lévi-Straussove strukturalistične antropologije, Derridajeve dekonstrukcije, semanalize J. Kristeve, Tel Quelove in Barthesove teorije pisave, Althusserjevega strukturalističnega neo-marksizma do Foucaultove arheologije vednosti in – končno in dominantno – Lacanove psihoanalize.

¹³ Prim. privzemanje stališč Tel Quela in Kristeve v nepodpisanem programskem besedilu »Umetnost, družba/tekst: Nekaj pripomb o sedanjih razmerjih razrednega boja na področju književne produkcije in njenih ideologij«, *Problemi - Razprave* 1975, št. 3–5.

¹⁴ Vsaj od sredine 70. let so teoretiki *Razprav* že rabili tudi izraz »post-strukturalizem«, vendar polemično, npr. v omenjenem programu »Umetnost, družba/tekst«.

¹⁵ Prim. recenzijo *Sémiotikè* spod peresa Nenada Miščevića v *Problemih* 1976 in poseg Mladena Dolarja »O nekaterih stranpotih semiotične analize«, ki je nastal v okviru »široke diskusije o nekaterih težavah, protislovnostih in zmotah semiotične teorije Julije Kristeve« (*Problemi - Razprave* 1979).

LITERATURA

- ANGENOT, Marc (1983): »L'intertextualité: Enquête sur l'émergence et la diffusion d'un champ notionnel«. *Revue des sciences humaines* 60, 1983, 189, str.121–135.
- ARRIVÉ, Michel (1986): »Intertexte et intertextualité chez Ferdinand de Saussure?« V: R. Theis in H. T. Siepe, ur. 1986, str. 11–31.

- BAHTIN, Mihail / Valentin N. Vološinov (1980): *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd, 1980.
- BAHTIN, Mihail (1972): *Problemy poëtiki Dostoevskogo*. Moskva, ³1972.
- BAHTIN, Mihail (1975): *Voprosy literatury i èstetiki*. Moskva, 1975.
- BAHTIN, Mihail (1979): *Èstetika slovesnogo tvorčestva*. Ur. S. G. Bočarov. Moskva, 1979.
- BAHTIN, Mihail (1982): *Teorija romana*. Izbor in spremna beseda A. Skaza. Prev. D. Bajt. Ljubljana, 1982.
- BARTHES, Roland (1995): »Smrt avtorja«. Prev. S. Koncut. V: A. Pogačnik, ur.: *Sodobna literarna teorija: Zbornik*. Ljubljana, 1995, str. 19–23.
- BARTHES, Roland (1970): *S/Z*. Paris, 1970.
- BARTHES, Roland (1972): »Od umetniškega dela do teksta«. Prev. Z. Vrdlovec. *Problemi – Razprave* 10, 1972, 110, str. 75–79.
- BARTHES, Roland (1981): »Theory of the text«. V: R. Young, ur.: *Untying the text: A post-structuralist reader*. London – New York, 1981, str. 31–47.
- BARTHES, Roland (1973): *Le plaisir du texte*. Paris, 1973.
- BREINING, Helmbrecht (1990): »Postmoderne Intertextualität und historische Referenz«. *Poetica* 22, 1990, 1–2, str. 84–105.
- CLAYTON, Jay in Eric Rothstein, ur. (1991): *Influence and intertextuality in literary history*. Madison, Wisconsin, 1991.
- CLAYTON, Jay in Eric Rothstein (1991): »Figures in the corpus: Theories of influence and intertextuality«. V: J. Clayton in E. Rothstein, ur. 1991, str. 3–36.
- CULLER, Jonathan (1982): *On deconstruction: Theory and criticism after structuralism*. London, 1982.
- DEBELJAK, Aleš (1989): *Postmoderna sfinga: Kontinuiteta modernosti in postmodernosti*. Celovec – Salzburg, 1989.
- DERRIDA, Jacques (1967): »La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines«. V: J. Derrida: *L'écriture et la différence*. Paris, 1967, str. 409–428.
- DERRIDA, Jacques (1998): *O gramatologiji*. Prev. U. Grilc. Ljubljana, 1998.
- DERRIDA, Jacques (1968): »La différence«. V: Tel Quel: *Théorie d'ensemble*. Paris, 1968, str. 41–66.
- DERRIDA, Jacques (1972): *Positions*. Paris, 1972. (Prev. intervjuja z J. Kristevom: »Semiologija in gramatologija«. *Problemi* 7, 1969, 78–79, str. 502–503).
- DOLAR, Mladen (1979): »O nekaterih stranpotih semiotične analize«. *Problemi – Razprave* 17, 1979, 184–186, str. 90–109.
- ETTE, Ottmar (1985): »Intertextualität: Ein Forschungsbericht mit literatursoziologischen Anmerkungen«. *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte* 9, 1985, str. 479–519.
- FROW, John (1986): »Intertextuality«. V: J. Frow: *Marxism and literary history*. Cambridge, Mass., 1986, str. 125–169.
- FROW, John (1990): »Intertextuality and ontology«. V: J. Still in M. Worton, ur. 1990, str. 45–55.
- GŁOWIŃSKI, Michał (1986): »O intertekstualności«. *Pamiętnik literacki* 77, 1986, 4, str. 75–100.
- GOYET, Francis (1987): »Imitatio ou intertextualité (Riffaterre revisited)«. *Poétique* 18, 1987, 71, str. 313–320.
- GRIVEL, Charles (1982): »Thèses préparatoires sur les intertextes«. V: R. Lachmann, ur. 1982, str. 237–248.
- GRIVEL, Charles (1983): »Serien textueller Perzeption: Eine Skizze«. V: W. Schmid in W.-D. Stempel, ur. 1983, str. 53–83.
- HOLTHUIS, Susanne (1993): *Intertextualität: Aspekte einer rezeptionsorientierten Konzeption*. Tübingen, 1993.

- HUTCHEON, Linda (1989): »Intertextuality«. V: *International encyclopedia of communications*. Vol. 2. Ur. E. Barnouw idr. New York – Oxford, 1989, str. 349–351.
- JARDINE, Alice (1986): »Intertextuality«. V: T. A. Sebeok, ur.: *Encyclopedic dictionary of semiotics*. Zv. 1. Berlin – New York – Amsterdam, 1986, str. 387–389.
- JAUSS, Hans Robert (1982): »Zum Problem des dialogischen Verstehens«. V: R. Lachmann, ur. 1982, str. 11–24.
- JEFFERSON, Ann (1986): »Structuralism and post-structuralism«. V: A. Jefferson in D. Robey, ur.: *Modern literary theory: A comparative introduction*. London, 1986, str. 92–121.
- JENNY, Laurent (1976): »La stratégie de la forme«. *Poétique* 7, 1976, 27, str. 257–281.
- KLOEPFER, Rolf (1982): »Grundlagen des 'dialogischen Prinzips' in der Literatur«. V: R. Lachmann, ur. 1982, str. 85–106.
- KNIGHT, Diana (1990): »Roland Barthes: An intertextual figure«. V: J. Still in M. Worton, ur. 1990, str. 92–107.
- KRISTEVA, Julia (1967): »Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman«. *Critique* 1967, 23, str. 438–465.
- KRISTEVA, Julia (1968): »Problèmes de la structuration du texte«. V: Tel Quel: *Théorie d'ensemble*. Paris, 1968, str. 297–317. (»Problem strukturacije teksta«. Prev. V. Likar. *Problemi* 8, 1970, 86, str. 2–3.)
- KRISTEVA, Julia (1969): *Sémeiotikè: Recherches pour une sémanalyse*. Paris, 1969. (Prev. poglavja: »Za semiologijo paragramov«. *Tribuna*, 20. V. 1968 in 3. VI. 1968, str. 20–21, 28–29.)
- KRISTEVA, Julia (1970): *Le texte du roman: Approche sémiologique d'une structure discursive transformantionelle*. The Hague – Paris – New York, 1970.
- KRISTEVA, Julia (1974): *La révolution du langage poétique: L'avant-garde à la fin du XIXe siècle: Lautréamont et Mallarmé*. Paris, 1974. (Prev. odlomkov – M. Dolar: »Revolucija pesniške govorice«. *Problemi – Razprave* 13, 1975, 3–5 [147–149], str. 117–132.)
- KRISTEVA, Julia (1996): *Interviews*. Ur. R. M. Guberman. New York, 1996.
- LACHMANN, Renate (1982): »Vorwort«. V: R. Lachmann, ur.: *Dialogizität*. München, 1982, str. 8–10.
- LACHMANN, Renate, ur. (1982): *Dialogizität*. München, 1982.
- LACHMANN, Renate (1984): »Ebenen des Intertextualitätsbegriffs«. V: K. Stierle in R. Warning, ur. 1984, str. 133–138.
- LEITCH, Vincent B. (1983): *Deconstructive criticism: An advanced introduction*. London – Melbourne itd., 1983.
- MAI, Hans-Peter (1991): »Bypassing intertextuality: Hermeneutics, textual practice, hypertext«. V: H. F. Plett, ur. 1991, str. 30–59.
- MAI, Hans-Peter (1991a): »Intertextual theory – a bibliography«. V: Heinrich F. Plett, ur. 1991, str. 237–250.
- MARKIEWICZ, Henryk (1988): »Odmiany intertekstualności«. *Ruch literacki* 29, 1988, 4–5 [169–170], str. 247–263.
- MARTINEZ, Matias (1996): »Dialogizität, Intertextualität, Gedächtnis«. V: H.-L. Arnold in H. Debering, ur.: *Grundzüge der Literaturwissenschaft*. München, 1996.
- MEDVED, Andrej (1969): »Ideološki princip resnice v literarni teoriji kot znanosti. (Proces in struktura jezika kot sporočilo in kot igra.)« *Problemi* 7, 1969, 77, str. 301–311.

- MILLER, Owen (1985): »Intertextual identity«. V: Mario J. Valdés idr., ur.: *Identity of the literary text*. Toronto, 1985, str. 19–40.
- MIŠČEVIĆ, Nenad (1976): »Julia Kristeva, Sémeiotikè«. *Problemi–Razprave* 14, 1976, 163–168, str. 264–273.
- MORGAN, Thais (1989): »The space of intertextuality«. V: P. O'Donnell in R. Con Davis, ur. 1989, str. 239–279.
- MAKOVIĆ, Zvonko idr., ur. (1988): *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb, 1988.
- O'DONNELL, Patrick in Robert Con Davis, ur. (1989): *Intertextuality and contemporary American fiction*. Baltimore – London, 1989.
- ORAIC, Dubravka (1988): »Citatnost – eksplicitna intertekstualnost«. V: Z. Maković idr., ur. 1988, str. 121–156.
- PAVLIČIĆ, Pavao (1989): »Moderna i postmoderna intertekstualnost«. *Umjetnost riječi* 33, 1989, 1, str. 33–50.
- PFISTER, Manfred (1985): »Konzepte der Intertextualität«. V: U. Broich in M. Pfister, ur. 1985, str. 1–30.
- PFISTER, Manfred (1991): »How postmodern is intertextuality?«. V: H. F. Plett, ur. 1991, str. 207–223.
- PLETT, Heinrich F., ur. (1991): *Intertextuality*. Berlin – New York, 1991.
- PLETT, Heinrich F. (1991): »Intertextualities«. V: H. F. Plett, ur. 1991, str. 3–29.
- RAJAN, Tilottama (1991): »Intertextuality and the subject of reading/writing«. V: J. Clayton in E. Rothstein, ur. 1991, str. 61–74.
- SAID, Edward W. (1975): *Beginnings: Intention and method*. New York, 1975.
- SAID, Edward W. (1982): »Reflections on recent American 'left' literary criticism«. V: W. V. Spanos idr., ur.: *The question of textuality*. Bloomington, 1982, str. 11–30.
- SCHAHADAT, Schamma (1995): »Intertextualität: Lektüre – Text – Intertext«. V: M. Pechlivanos, S. Rieger idr., ur.: *Einführung in die Literaturwissenschaft*. Stuttgart – Weimar, 1995, str. 366–377.
- SCHMID, Wolf (1983): »Sinnpotentiale der diegetischen Allusion: Aleksandr Puškins Posthalternovelle und ihre Prätexte«. V: W. Schmid in W.-D. Stempel, ur. 1983, str. 141–187.
- SCHMID, Wolf in Wolf-Dieter Stempel, ur. (1983): *Dialog der Texte: Hamburger Kolloquium zur Intertextualität = Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 11*. Wien, 1983.
- SKAZA, Aleksander (1982): »Mihail Mihajlovič Bahtin (oris življenja in dela)«. V: M. Bahtin 1982, str. 384–424.
- SOLLERS, Philippe (1968): »Le réflexe de réduction«. V: Tel Quel: *Théorie d'ensemble*. Paris, 1968, str. 391–398. (»Refleks redukcije«. *Tribuna*, 6, 17, 1. IV. 1968, str. 21.)
- SOLLERS, Philippe (1968a): »L'écriture fonction de transformation sociale«. V: Tel Quel: *Théorie d'ensemble*. Paris, 1968, str. 399–405. (»Pisava kot funkcija družbene transformacije«. Prev. S. Balent. *Tribuna* 7, 5, 4. XII. 1968, str. 19.)
- SPANOS, William V., Paul A. Bové in Daniel O'Hara, ur. (1982): *The question of textuality: Strategies of reading in contemporary American criticism*. Bloomington, 1982.
- STANFORD Friedman, Susan (1991): »Weavings: Intertextuality and the (re)birth of the author«. V: J. Clayton in E. Rothstein, ur. 1991, str. 146–180.
- STAROBINSKI, Jean (1971): *Les mots sous les mots: Les anagrammes de Ferdinand de Saussure*. Paris, 1971.
- STEMPEL, Wolf-Dieter (1983): »Intertextualität und Rezeption«. V: W. Schmid in W.-D. Stempel, ur. 1983, str. 85–109.

- STIERLE, Karlheinz (1983): »Werk und Intertextualität«. V: W. Schmid in W.-D. Stempel, ur. 1983, str. 7–26.
- STIERLE, Karlheinz in Rainer Warning, ur. (1984): *Das Gespräch*. München, 1984.
- STILL, Judith in Michael Worton, ur. (1990): *Intertextuality: Theories and practices*. Manchester – New York, 1990.
- STILL, Judith in Michael Worton (1990): »Introduction«. V: J. Still in M. Worton, ur. 1990, str. 1–44.
- ŠKULJ, Jola (1993): »Poststrukturalizem in Bahtinov pojem dialogizma«. *Pri-merjalna književnost* 16, 1993, 1, 16–27.
- THEIS, Raimund in Hans T. Siepe, ur. (1986): *Le plaisir de l'intertexte: Formes et fonctions de l'intertextualité*. Frankfurt a. M. – Bern – New York, 1986.
- TEL QUEL (1968): *Théorie d'ensemble*. Paris, 1968.
- VERWEYEN, Theodor in Gunther Witting (1991): »The cento: A form of intertextuality from montage to parody«. V: H. F. Plett, ur. 1991, str. 165–178.
- WEIMANN, Robert (1985): »Textual identity and relationship: A metacritical excursion into history«. V: Mario J. Valdés idr., ur.: *Identity of the literary text*. Toronto, 1985, str. 278–284.
- ŽIŽEK, Slavoj (1969): »Spraševanje gotovosti II, III«. *Problemi* 7, 1969, 76 in 81–82, str. 277–292, 654–663.
- ŽIŽEK, Slavoj (1972): »Temna stran meseca I, II, III«. *Problemi – Razprave* 10, 1972, 113–114, 115 in 116–117, str. 90–109, 49–91, 113–166.
- ŽIŽEK, Slavoj (1979): »'Slepa pega' post-strukturalistične razgradnje metafizi-ke«. *Problemi – Razprave* 17, 1979, 192–193, str. 106–111.

■ THE GENESIS OF INTERTEXTUALITY, POST-STRUCTURALISM AND THE SLOVENE »NEO AVANT-GARDE« THEORY

The article carefully examines the main conceptual-historical contexts, in which J. Kristeva, from 1966 to 1974 developed an intertextual and interdisciplinary notion of intertextuality: socio-critical semiotics and its subversive text theory (the Tel Quel group, R. Barthes), the philosophical deconstruction of the metaphysical grounds of the sign, communication and structure (J. Derrida), post-modernist praxis and the aesthetics of citations, Bakhtinian dialogism and »metalinguistics«, and Saussure's research on anagrams. Intertextuality originally functioned as a symptom of transitions and divisions between structuralism and post-structuralism, and also between the modern and post-modern periods. It indicated a relational, non-hierarchical, plural and processual image of the world, and was involved in polemically re-defining the traditional humanities and literary science. The notion of intertextuality implied a de-centering of meaning and structure, the decomposition of textual boundaries, exchanging the idea of a literary work as a final product for the idea of a limitless production of sense; within it, »a subject in process« and »a general text« of society are only in the making. With intertextuality, Kristeva, confronting the »statics« of structuralism, helped to develop a new, socio-historically based model of the relations

between the subject, language and the text, a model which is again worth noting, particularly from the perspective of the new historicism.

November 1999